

biblioteka RE:PUBLIKA #9

Za izdavača:

Vladimir Manigoda

Glavni i odgovorni urednik:

Ivan Isailović

Urednik izdanja:

Zorana Simić

Pogovor:

Zorana Simić

Lektura i korektura:

Kontrast izdavaštvo

Dizajn korica:

Slavimir Stojanović Futro

Prelom:

Ivan Isailović

Štampa:

F.U.K. d.o.o. Beograd

Tiraž:

1000

Izdavač:

Kontrast izdavaštvo
Terazije 35, Beograd
info@kontrastizdavastvo.rs
kontrastizdavastvo.rs
www.glif.rs

SELENA DUKIĆ

JA KAO KĆI

- sabrane pripovetke -

Priredila
Zorana Simić

KONTRAST
Beograd, 2025.

UVODNA REČ

Veliki je izazov, i velika privilegija, pisati o Seleni Dukić.

Svaka priča o ovoj autorki najpre se suočava s tišinom. Ime Selene Dukić sreće se izuzetno retko s obzirom na njen izuzetan doprinos srpskoj (i ne samo srpskoj) književnosti. Ono tek iskrsava u pokojem naučnom radu, prigodnoj publikaciji i biografskom rečniku. Naglasak je, pri tom, najčešće na njenoj žurnalističkoj karijeri, budući da se Selena Dukić ubraja u prve profesionalne novinarkе na teritoriji današnje Srbije. Vrlo je moguće da je iz tog razloga jedna od beogradskih ulica u Mirijevu ponela njeno ime. Ime, dakle, koje bi – kako u skladu s eksplicitnom testamentarnom željom same Selene Dukić tako i inače – najpre trebalo da uputi na *književnicu*, a ne na novinarku ili pak književnu kritičarku; iako je Selena sve to bila, i mada se nijednom njenom tekstu ne može osporiti izvrsnost.

Zalaženje *iza teksta*, u slučaju Selene Dukić, suočava nas sa čitavim nizom novih izazova. Biografija Selene Dukić obiluje romanesknošću. Njen kratki život (rođena je 2. februara 1909. u Rači kod Kragujevca, a umrla 19. novembra 1935. na Golniku, u Sloveniji) prožet je tragedijama. Selena je već u svojoj osmoj godini ostala bez oba roditelja: otac je poginuo u ratu, a majka preminula od tuberkuloze, bolesti koju će Selena naslediti od majke i od te bolesti i sama preminuti u dvadeset šestoj godini. Odrastala je s babom, sestrom i bratom u Beogradu, gde se i školovala u osnovnoj školi i potom Državnoj trgovačkoj akademiji, da bi već s petnaestak godina, ili ranije, počela da radi, zarađuje i sama se izdržava kako bi ujedno pomagala i porodici. Selena Dukić je na taj način, shodno teškim egzistencijalnim prilikama, ostala uskraćena za visoko obrazovanje, iako je bila vrlo talentovana i

posvećena učenica. Uz to, sticala je, kontinuirano, življeno iskustvo dečijeg rada, što će se značajno odraziti na njenu književnost – namenjenu bilo deci ili odraslima.

O njenom opusu može se, između ostalog, a na tragu nje-
ne pripovetke „Dečak ide i zviždi”, razmišljati kao o žanrovski,
poetički i stilski polivalentnom, heterogenom prostoru kon-
tinuiranog prevođenja „dečije melodije” na „muziku odraslih
ljudi” i obratno. Selena Dukić započela je autorsku putanju
kao dete-pesnikinja, apostrofirajući goruće teme epohe poput
(traume) rata, okupacije, siromaštva, društvenih i klasnih ne-
jednakosti na zapanjujuće zreo, muzikalan i upečatljiv način.
Dok je još bila učenica nižih razreda osnovne škole, njen talenat
zapazila je učiteljica i aktivistkinja u oblasti pedagogije Novka
Kovačević. Na njenu inicijativu, a zahvaljujući responzivnosti
Milorada Petrovića Seljančice i Milana Ogrizovića, pesme de-
vetogodišnje Selene Dukić publikovane su u *Beogradskim no-
vinama*, jedinom listu koji je u Beogradu izlazio tokom oku-
pacije, od 1915. do 1918. godine (ove pesme rekonstruisao je
istraživač Bojan Đorđević, upućujući na njihove anticipatorske
kvalitete s obzirom na prominentne levičarske tendencije u
publicističkom opusu Selene Dukić). Zadivljujući starije savre-
menike talentom, suverenošću i čitalačkom kulturom, aurom
vunderkinda, Selena Dukić je u najranijim književnim delima
nagovestila neke od svojih potonjih opsesivnih novinarskih i
književnih tema, ali, u isti mah, sugestivno najavila i vlastite
fiktionalne eksperimente, prožete visokim stepenom lirizma,
lirizma koji, uprkos tome što se autorka nakon detinjstva nije
vraćala pisanju poezije, neće iščeznuti već će, naprotiv, rasti i
doživeti vrhunac u prozi koja je nastajala u periodu od 1925.
do 1935. godine. Selena Dukić je tada pisala i/ili objavljivala u
raznim časopisima epohe (*Misao, Reč i slika, Vreme, Južni pre-
gled, Žena i svet, Srpski književni glasnik, Život i rad, Letopis
Matice srpske, Politika*) izvanredne priloge najrazličitijih vrsta

i žanrova: putopise, feljtone, reportaže, prikaze i kritike, deset kratkih priča, isto toliko pripovedaka namenjenih deci, jednu ili dve drame (ovaj aspekt njenog rada tek treba pouzdano rekonstruisati), a najzad i početak romana, odnosno romansirane biografije Milice Stojadinović Srpkinje, koju nije uspela da dovrši jer ju je u tome sprečila smrt.

Značajniji deo fikcionalnog opusa Selene Dukić prikupljen je, izmešten iz izvornog periodičkog konteksta i publikovan tek 2022. godine, u izdanju naslovljenom *Pređa* (Narodna biblioteka „Vuk Karadžić”, Kragujevac), zahvaljujući istraživačkim i priređivačkim naporima Tatjane Janković. Ovo više nego dragoceno izdanje obuhvata i odabrane publicističke i putopisne priloge Selene Dukić, pružajući zasad optimalno uporište za analizu (različitih modaliteta) njenog autorstva. Ipak, iz *Pređe* izostaju najranije pesme Selene Dukić, dramski tekst(ovi), niz publicističkih i književnokritičkih priloga, kao i desetak pripovedaka za decu. U testamentarnom pismu svom poslodavcu, uredniku *Politike* Živku Milićeviću, dve nedelje pred smrt na Golniku, Selena Dukić, naime, sama je načinila jasnu diferencijaciju između pripovedaka namenjenih deci, koje je – katkad i u nastavcima – objavljivala u *Politici* tokom 1935. godine, s jedne, i ostatka vlastitog (proznog) opusa, s druge strane. Istodobno, Selena Dukić zamolila je Milićevića da pripovetke za decu objeđini u zasebnoj knjizi, a ta njena želja ispunjena je 1937. godine. Tada je, u izdanju Gece Kona, u ediciji „Zlatna knjiga” koju je uređivao priznati teatrolog Živojin Bata Vukadinović, objavljena zbirka pripovedaka *Veliki i mali*, s ilustracijama podjednako etabliranog karikaturiste Vladimira Žedrinskog. Uprkos tome što je Selena Dukić u testamentarnom pismu navela svoj celokupan opus, a ne samo pripovetke za decu – pozicionirajući se, kako je već naznačeno, prvenstveno kao autorka *fikcije* i usmeravajući samosvesno vlastitu recepciju upravo ka *literaturi* – knjiga *Veliki i mali* jedino je izdanje njene književnosti u čita-
vom dvadesetom veku.

S izuzetkom *Pređe*, knjiga koja je pred vama jedino je pak izdanje u kom se nalaze sabrane pripovetke Selene Dukić namenjene implicitnom odraslom čitaocu uopšte. Važno je istaći da ovakav izdavački gest sa sobom takođe nosi određene izazove. S jedne strane, impresivan raspon (književnih) kompetencija i interesovanja Selene Dukić ne dolazi do izražaja u punoj meri; čitaocu je onemogućeno da sagleda Seleninu kratku prozu u svetlu ostatka njene bogate produkcije, odnosno da stekne celovit uvid u složeno uzajamno prožimanje različitih aspekta njenog (multižanrovskog) opusa. S druge strane, ovaj potencijalni problem ublažava se utoliko što, po svemu sudeći, upravo ovaj odabrani korpus – pripovetke namenjene implicitnom odraslom čitaocu – figurira kao najreprezentativniji, najinventivniji, te književno-istorijski i hermeneutički najrelevantniji segment Seleninog obuhvatnog i osebnog delovanja, ili, adekvatnije rečeno, *rada*.

Osim što je bila književnica, Selena Dukić bila je, kako je već istaknuto, i višegodišnja radnica u oblasti novinarstva. Radila je najpre u redakciji lista *Vreme*, počevši od 1927. godine, da bi nekoliko godina kasnije, 1932, prešla u redakciju dnevnog lista *Politika*. Reč je o najtiražnijoj dnevnoj štampi epohe. Oba lista insistirala su kako na uključivanju žena u saradnički krug tako i na specijalizovanim ženskim rubrikama, što predstavlja jedno u nizu svedočanstava o tome da je (publicističko-periodička) javnost međuratne Jugoslavije bila duboko rodno polarizovana. Međutim, rekonstrukcija *rada* Selene Dukić vraća nas na njenu biografiju i izazove *zalaženja iza teksta*. Naime, Selena Dukić je otpuštena iz redakcije *Vremena* iz privatnih, a ne profesionalnih razloga, pod optužbom da je odala tajnu autorstva *Kapi španske krvi* Miloša Crnjanskog, autora koji je bio u sukobu s tadašnjim partnerom Selene Dukić, vrlo uticajnim kritičarem Milanom Bogdanovićem. Ovoj problematici pažnju je pionirski, premda na naučno neizbrušen način i uz brojne istraživačke nedoslednosti, posvetila Marija Tomić u samizdatu *Selena Dukić (1909–1935)*:

dokumentarno-prozni zapis uz osvrt na ličnost i delo M. Bogdanovića, objavljenom 2021. godine. Autorka je s punim pravom ukazala na to da je delo same Selene Dukić nepravično ostalo u senci preovlađujućih (van)književnih sukoba epohe, ali i njene vlastite biografije (s obzirom na romansu s Milanom Bogdanovićem); stoga i *Pređa* i ovo izdanje sabranih pripovedaka predstavljaju napor da se ta nepravda ispravi i fokus preusmeri ka Seleninom „vanrednom talentu”, kako su ga opisale urednice *Žene danas*, a koji su primećivali i brojni drugi savremenici Selene Dukić (Dragan Aleksić, nadrealisti, Miroslav Krleža...). Nažalost, moglo bi se reći da je njeno ime i dalje predmet tabloidnog tretmana usled toga što je bila u intimnom odnosu sa sedamnaest godina starijim i oženjenim Milanom Bogdanovićem (napustio je porodicu kako bi živio sa Selenom), koji se konsenzualno smatrao, i još se smatra, središnjom književnokritičkom ličnošću međuratnog razdoblja u srpskoj književnosti, a čiji je uticaj prevazilazio granice Beograda i Srbije, te koji je i nakon Drugog svetskog rata imao zapaženu ulogu u jugoslovenskoj javnosti. U tom aspektu može se potražiti još jedan od razloga za tišinu ili, čak, dozu tabua koja obavlja lik i delo Selene Dukić.

Shodno volji same autorke, međutim, tu tišinu i taj tabu – krajnje je vreme – treba prekinuti. Ova volja ne iščitava se, implicitno, samo iz testamentarnog pisma Živku Milićeviću koje je objavila Tatjana Janković, a u kom Selena Dukić pred smrt izražava nadu da će njeni drugovi pomoći Milićeviću u prikupljanju i publikovanju njenog celovitog dela – što se nikad nije desilo – već i iz publicističkog priloga „Dan i noć na Golniku” (*Politika*, 14. januar 1935), koji je takođe preštampan u izdanju *Pređa*. Ovde Selena uzgred, lakonski i efektno zapaža: „U sanatorijumu je tek jasno kako su na smetnji svi oni koji ne znaju drugo nego da plaću iz ljubavi i straha za vama”.

Iako je, dakle, bila okružena nekim od vodećih i već uveliko etabliranih imena međuratne epohe, Bogdanovićem i njegovim

prijateljima poput Krleže i nadrealista, Selena Dukić, i za života i posthumno, ostala je suštinski *nepročitana* autorka. Sam Miroslav Krleža, kako prenosi Marija Tomić, 1942. godine je u dnevniku – vrlo indikativno – zabeležio: „Ta djevojka bila je nadarena, i mi smo je svi potcjenjivali”. Toj nepročitanosti zasigurno su doprinele i kontekstualne (ne)prilike. Selena Dukić je u javnosti međuratne Jugoslavije bila najaktivnija tokom kasnih dvadesetih i ranih tridesetih godina 20. veka. To je period uoči, tokom i nakon Šestojanuarske diktature kralja Aleksandra, kad je ova država i preimenovana iz Kraljevine SHS u Kraljevinu Jugoslaviju, doba intenzivnih previranja na političkoj i intelektualnoj sceni, jačanja cenzure, autokratskih, ali i opozicionih diskursa i inicijativa, avangardnih i revolucionarnih pokreta, proboja ilegalnog komunističkog pokreta, studentskih pobuna. U isti mah, to je period burnih promena i konflikata u jugoslovenskoj feminističkoj zajednici, kojoj sama Selena, uprkos sporadičnim zalaganjima za poboljšanje položaja žena, nije u punom smislu pripadala. Te promene i konflikti bili su izazvani pretnjom fašizma sa zapada i raspravama o optimalnom političkom angažmanu žena, koje u tom trenutku nisu imale punopravan status građanki. Sve ove tendencije odraziće se na vrlo zanimljiv, pa i epohalan (premda, neretko, neproziran) način u stvaralačkoj i književnoj praksi Selene Dukić.

Dakle, ne samo dickensovska senka nad biografijom ove – s punim se pravom i bez suviše patetike može reći – *neshvaćene* umetnice, već i nepovoljan koloplet društvenoistorijskih gibanja, osujetili su, umnogome, pravovremeno i adekvatno situiranje autorskog doprinosa Selene Dukić. „Sva je sreća što je tako neznanat, te prolaznici ne zapažaju koliko je sličan viziji, i kad ga prođu, ne znaju više da su ga videli” – moglo bi se reći o tom doprinosu, opet na tragu pomenute pripovetke „Dečak ide i zviždi”. Sva je sreća i što je taj doprinos dovoljno velik i značajan da – predočen čitaocu gotovo čitav vek nakon smrti autorke – na kraju

krajeva, najbolje govori sam za sebe. Cilj ovog izdanja i jeste da se on, barem kada je reč o pripovetkama (namenjenim odraslom implicitnom čitaocu), osvetli i uvaži u svojoj punoj snazi, lepoti, dubini, hrabrosti i inventivnosti. Selena Dukić ne samo da je bila *samosvojna* i *samoizabrana* književnica; na izvestan način može se reći da je bila i *samonikla*. Čitajući njene priče, neretko, štaviše, imamo povoda da verujemo da postoji nešto poput *rođene književnice*. Iz današnje perspektive postaje jasno da – ma koliko obimom „neznatan” – opus Selene Dukić obiluje hermeneutičkim potencijalima i književnoistorijskom relevantnošću, anticipatorskim kvalitetima, idiosinkratičnošću i amblematičnošću u isti mah. Ova činjenica, s obzirom na to da je reč o tako mladoj i profesionalno neiskusnoj autorki, bez odgovarajućeg obrazovanja i podrške okruženja, osujećenoj brojnim preprekama, navodi čitaoca da ostane iskreno zapanjen i dirnut pred njenim odvažnim literarnim iskoracima. Iako je za to – pomislilo bi se – imala osnova, Selena Dukić u fikciji ni najmanje nije, međutim, manipulisala (vlastitim) traumama. Ni u jednom aspektu njenog opusa koji je pred vama ne može se pronaći trag nametljivog autobiografizma koji bi zasenio prodor i značaj njenog dara. Naprotiv, Selena Dukić bila je toliko talentovana autorka (uz to, osnovano je pretpostaviti, i iskusna, kreativna i pronicljiva čitateljka) da joj nikakva manipulacija nije bila potrebna. Ne pristajući na ulogu žrtve, možda intuitivno osećajući da istinski vredna književnost i nastaje tamo gde prestaju (auto)viktimizacija i resantiman, Selena Dukić za sobom je ostavila delo koje nadživljuje i pleni svojom autentičnošću. Stoga se od ove autorke i danas može mnogo toga naučiti.

Veliki je izazov, i privilegija, dorasti Seleni Dukić.

Zorana Simić

Ja kao kći

DOGAĐAJ

Plavo veče kupilo je u sebe sve poslednje zvuke dana koji se povlačio, i lebdeo nad šumom i palančicom. Na zapadu je nebo još čuvalo nežnožutu boju, dok su mu poslednji zvonki udarci iz kovačnice slali nekakav veseo i podsmešljiv pozdrav.

Sve to zujanje i brujanje večeri ulazilo je kroz otvoren prozor u prostranu sobu, ali kao da se nije usuđivalo da pređe uzani krug blede svetlosti koja se prosula ispod mlečnog šešira na lampi, po stolu, licu i rukama dobrog Mihajlovića, i oštrim potezima senčila Radovo lice utiskujući mu jednu veliku boru između obrva. On je sedeo nepomično, kao ne dišući, sa očima uprtim negde u sobni polumrak; ali bi mu s vremena na vreme tamna crta na čelu jedva primetno menjala položaj, i tada bi po jedan svetlucač zračak izišao ispod njegovih poluzatvorenih trepavica.

Mihajlović je brzim i stalnim potezima nizao slova po hartiji i sav je izgleda bio zauzet svojim pismom. Jedan, malo jači udarac pera o dno mastionice trže Radu i njegov pogled zatreperi po ble-donarandžastoj hartiji Mihajlovićevog pisma. Rado zadrhta i levi kraj usta poskoči mu uvis. Kako može postojati ovako glup rukopis koji liči na koso padanje kiše? Pa pero koje tako jezivo škripi po rapavoj hartiji! Rado oseti plamen uz obraze i, ne izdrža.

– Kako možete da škrabate po tako rđavoj hartiji? Po njoj se piše kao drljačom! – Mihajlović se trže i diže pogled.

– Drljačom? Ali ja sam je platio vrlo skupo, jer to je najbolja hartija za pisma, dragi moj... – njegov ton bio je vrlo blag, skoro ponizan, a pogledom je hvatao Radove zapaljene poglede.

– Platilo, ah platilo! Znači da vi ne znate šta je hartija za pisma. Pa vaše veliko N! Ono još uvek liči na sputanog konja, posle svih petnaest godina vaše kancelarijske službe. Oh-oh-hoj! – Rado teško uzdahnu i prezrivo okrete glavu a pred očima mu je, kao pravi sputan konj, nespretno skakalo Mihajlovićevo veliko N koje je slučajno spazilo na početku strane. Mihajlovića je čudno bocnulo ovo poređenje i on potraži pogledom to svoje veliko N, u kome je Rado našao tako čudnu sliku. Zatim podiže oči i sleže ramenima.

– Ne, nikada, prijatelju, ja vas neću razumeti... Vi... vi ste zbi-
lja čovek s leve strane života...

– Zahvalite Bogu – procedi Rado gledajući u stranu.

I Mihajlović je nastavio da piše svojim finim sitnim rukopisom sličnim padanju proletnje kiše. Kad je sa dva duža poteza završio, ustade i odahnu. Bio je sam, jer se Rado požurio da poštedi svoje već iskidane živce od razdražljivih prizora koje mu je obično pružalo Mihajlovićevo prisustvo. A ovaj se uvek ugodnije osećao kad je Rado odlazio, jer se pred njim i protiv svoje volje osećao kao kakav krivac, i Radov prezrivi pogled kao da ga je okivao. A Mihajlovića je to ljutilo jer je pored sve svoje dobroćudnosti bio ozbiljan čovek, poštovan kao vrlo ispravan u svakom pogledu. Njega je veoma čudio drzak ton i pogledi ovog mladića koji je tek počeo da živi svojim životom a već znao sve strane bečarskog života. On nije mogao da shvati kako jedan čovek dozvoljava da ga cela palanka naziva rasmusnikom i bekrijom; kako ne žali mukom stečeni novac nego ga baca bezobzirnim Ciganima za ma kakvu njihovu glupu i otegnutu pesmu; i kako može da presedi po celu noć za kartaškim stolom u kafani, sa večitom nadom na dobitak i večitom srećom za gubitak. A posle ovako provedenih noći pojavljivao se u njihovoj zajedničkoj sobi bleđ i razbarušen sa jednim iskrivljenim osmehom na usnama i sa izrazom nekog drskog izazivanja u očima.

– Došao sam! – viknuo bi kao da nekom prkosi.

– Koliko? – zapitao bi polako Mihajlović i vadio iz svog džepa neki put poslednju paru da podeli s njim, jer je znao da Rado ne bi imao danas da ruča posle noćasnog lumpovanja. A u dubini svoje nežne duše dobri Mihajlović je osećao ljubav pomešanu sa bolom prema ovom ludom dečku koji za svog prijatelja nije imao ništa osim prezrivyh pogleda i grubih reči. Nije više pokušavao da ga odvraća jer je znao da će ga Rado na vešt način učutkati.

– Ako se plašite da vam neću vratiti, evo vam vašeg novca natrag. Ne treba mi! – I Mihajlović je imao muke dok bi ga primorao da uzme uzajmljeni novac. A zatim se u sebi zaricao da nikad reći neće reći Radi o njegovom ponašanju.

Mihajlović je dugo sedeo kraj otvorenog prozora uljuljujući se u mirisnu pomrčinu noći bez meseca. Palančica je najspokojnije spavala i nikakav zvuk nije kvario harmoniju mesta u koje je Mihajlovića prenela njegova mašta, a miris četinara stvorio mu magličastu atmosferu nekakve stare ugodnosti iz detinjstva, na koju čovek mora detinjski da se osmehne kad se u njemu iznenađada probudi mirisom kakvog retkog cveta ili zvukom koji se nije čuo otkako je to doba prošlo. I Mihajlović je kroz mrak video sasvim drugo mesto i druge predmete oko sebe, i čuo drage poznate glasove iz prošlosti. Njegovo osećanje bilo je slično onom koje čovek ima kad se probudi u svojoj mračnoj sobi i, mada vrlo dobro zna da mu je prozor sa desne strane, zuri u pomrčinu da ga vidi sa leve, a sve to možda čini pod jakim uticajem jednog sna.

Odjednom jedan tanak pisak violine probi se kroz mrak do Mihajlovićevih ušiju, a za njim jedno ludo, prodiruće „Juuu!“ puno bolnog i prkosnog zanosa. I sevdalinka je zvucima, uplete-nim ponekim vriskom, nastavila da plače kroz noć, dok se Mihajlović stresao, grubo bačen iz svojih snova u stvarnost. Ovo ludačko podvriskivanje izazva u njegovoj svesti sliku prezrivo iskrivljenih usta i očiju punih pakosti i srdžbe... – Pa vaše veliko N!

Ono užasno liči na sputanog konja! – Mihajlović sleže rame-nima kao u odgovor na svoje razmišljanje.

...A posle nekoliko časova kada je zora slala bledunjave zrake kroz otvoren prozor, vrata se sa šumom otvoriše i dve blede drhtave ruke nervozno zalepršaše po obojenim zracima.

– Rado, zdravlje i novac, Rado!

– Novac i zdravlje! – podsmehnuo se Rado.

U kafani su se lagano taložili plavi slojevi duvanskog dima, a žagor za stolom postajao sve veći ukoliko je napolju besnela bura. Nebo se namrštilo pa tutnji ljutito i neprestano kreše munjama kao bičevima, te se čađavi kafanski prozorčići zasijaju jasnom svetlošću i propuste je kroz sebe čas na lica čas na odelo, nekoliko ljudi oko stola, onih koji su u palančici imali glas intelektualaca. Razgovor se izgleda vodio vrlo živo i veselo jer su se na licima gospode smenjivale grimase i srdačan smeh koji je naročito kod gospodina učitelja zvonio gromko kao iz bureta.

Odjednom, jak tresak prekide žagor i zatrese kafanske zidove, za nekoliko sekundi svi su sedeli sa pogledom uprtim ispred sebe, onim pogledom koji kazuje da se čovek sav pretvorio u čulo sluha.

– Ovaj je negde vrlo blizu opalio – izusti jedan od gospode.

– Ja sam se začudio kad sam video da sam živ – bubnu učitelj.

– Možda je i šteta što si to osetio – dobaci neko.

Mihajlović, uz jedan sasvim miran izraz, izusti: – Rade ljudi šta hoće, a da ne radi Bog!

Na ove reči, Rado, koji se nešto mrštio, podiže glavu.

– Je li to uz reč ili iz ubeđenja? – upita uz jedan osmeh.

Mihajlović malo pocrvene, jer nije mario da mu iko ironiše govor, te visoko podiže glavu kao da je hteo da smakne sa sebe Radov nepomični pogled.

– Zašto ne iz ubeđenja?

– Zato što bi vam vanredno dolikovalo.

– Ne razumem.

– Nije ni potrebno – dobaci Rado žustro, i okrete glavu.

– Vi negirate prisustvo Boga u ovakvom trenutku? – upita pisar zainteresovan.

– Naravno – odgovori Rado.

– Pa kome pripisujete ovako velika dela koja imamo oko sebe?

– Kome pripisujem? A zar možete zahtevati da ih kome pripisujem? Ili još više: da ih pripisujem onome koga vi nazivate Bogom i slikate u crkvama sa belom bradom. Biću, koje je stvorilo sve što poznajete, vi lepите bradu samo zato što je vi imate. Krštavate ga, jer vi imate imena; izmislili ste mu biografiju a nazivate ga nevidljivim, svemoćnim i nedokučivim; nazvali ste ga večnim a najviše volite da ga predstavljate starcem, izgledom koji vam je on dao da vam nagovesti kraj života. I što je najgore, podelili ste ga na tri dela, ili zato da mu lakše nametnete svoje osobine, ili ste hteli da simbolišete pa niste uspeli (čime biste se, uostalom, još više udaljili od bića kome zahvaljujete za prošlost i sadašnjost a preporučujete se za budućnost). Dali ste mu ženu iz svoje sredine i sina, mešavinu od slabog čoveka sa njegovim manama i od uzvišenog bića sa svim vladajućim i svemoćnim osobinama svojega oca. Spustili ste ga na zemlju i kada se on pokazao suviše slab za specijalno vaše uslove, ubili ste ga da biste ga posle milostivo nazvali svojim iskupiteljem i klanjali se njegovoj uzvišenoj seni u hramovima. Najzad ste otišli tako daleko da ste izabrali iz svoje sredine ljude koje ste plaćali da bi bili posrednici između vas i vašeg stvoritelja, kao da vam on nije ostavio plemeniti rad kao naj-dostojniju molitvu. Uobražavate da vas vaš svedržitelj neće hteti da sasluša ako ne puzite pred njim u ropskoj poniznosti, mučite svoje telo i unižavate u njegovim očima njegovo veliko delo... – Rado umoren stade. Njegov žučni protest uzrujao ga je do najvišeg stepena, a na bleđoj koži ispod očiju pokazala se rumen.

– Vi ste neka naročita vrsta nevernika – primeti jedan.

– Ja više verujem nego vi svi zajedno, gospodo. Verujem više zato što je za mene stvoritelj mnogo veće i nepojmljivije biće nego za vas; zato što ja ljude kao njegovo delo posmatram jednostrano, onako kako oni zaslužuju; a sudeći po tom istom njegovom delu, jedinom koje mi poznajemo, njegovoj komplikovanosti

posmatranoj našim očima, nazirem mnogo veću veličinu, mnogo nepojmljiviju ruku, a nas, naš život i naše pojmove vidim kao jedno od najmanjih sredstava u službi njegove moći.

I kada se uvidi da je stvoritelj neshvatljiv, da je sve što nam je on dao da razumemo i iskoristimo, jedna normalna granica našeg postojanja, a što mi vidimo i osećamo, ali ne shvatamo, deo onog ogromnog carstva kojim raspolaže i koji ulazi u naše granice po ko zna kome zakonu nezavisno od naših uslova; kad uvidimo da sve tajanstvenosti, koje se mi trudimo da ispitamo i tumačimo ih ili nesposobnošću našeg boga da ih prikrije od nas, što bi pokvarilo sliku njegove svemoćnosti, ili željom da nas kuša i zagolica našu radoznalost, što bi opet bilo suviše neozbiljno za jednog Boga; kad uvidimo da te tajanstvenosti samo magličasto nagoveštavaju istinu da smo mi jedan najmanji delić velikog carstva, delić čije shvaćanje ide samo malo dalje od njegovih sposobnosti; kad uvidimo da su svi naši zaključci na slaboj osnovi, a oni to neosporno jesu, uverićemo se da naš stvoritelj nimalo ne liči na sliku za koju mi tvrdimo da predstavlja njega; kad prestanemo uslovljavati njegove osobine našim, tek onda ćemo osetiti veličinu svoga stvoritelja a s tim i veličinu našu, jer smo uspostavljajući odnose utvrdili zakon da veliko delo mora imati velikog stvoritelja...

Da, gospodo, takva mora biti ta najviša sila čija reč odzvanja kroz sve što je nama pruženo; takva, a ne ona kojoj ste vi ostavili rok od šest dana da nas stvori a sedmi da se odmara. Ha-ha, neumorni da se odmara! Zar vi, njegovo delo, tako ste se usavršili do danas, da radeći ne morate trpeti napor, a njemu ste dali jedan dan da se odmara!

Dali ste mu da se odmara prosto zato što vi često imate želju za lenstvovanjem i počivanjem u miru, i da biste na neki način pred samim sobom opravdali tu svoju želju i dali joj nekakvu svećanu formu, kazali ste da je tako i Bog radio.

Ili hoćete da tvrdite kako je on hteo da prednjači primerom? Oh, pa on vas je u tom slučaju strahovito ismejao. Zar čoveku

koji oholo diže glavu mora da se pruži način na koji se majmuni primoravaju da nešto učine? Tada je pogažena ona glavna odlika čoveka: Svet. A ne verujem da jedan tvorac može imati tako malo ljubavi za svoje delo.

Neću, ne priznajem tog vašeg stvoritelja, on je mali za svoje delo koje je opet nedostojno njega.

Nastade duga pauza, jer je Rado izazvao mučan utisak svojim pogledima na dogmu.

Napolju je padala jaka kiša i pljučkala mlazevima po mutnim prozorskim oknima prljave palanačke kafane.

Mihajlović je sedeo spuštene glave, namršten i nešto bled. On je imao čudno osećanje i nije se usuđivao da podigne glavu, ne zato što se plašio da će i sad sresti ljutite i ozlojeđene Radove oči, nego zato što mu je pogled privukla jedna duboka duša, puna žuči na sve što je čovek svojom premudrošću stvorio, i prelila ga svom svojom gorčinom.

Učitelj je otvorio usta da nešto kaže, ali kad je kod sviju video rđavu volju za slušanje ovakvih diskusija, povukao se i zamislio. Svi su ćutali ali je nad njima lebdela ista misao: može li jedna ovakva bekrija da ne bude ravnodušna prema dogmatici?

Mihajlović se žurio kući koliko je to bilo moguće kroz blato iz kojeg je jedva izvlačio noge. Sivo nebo se čudno pomešalo sa zvucima turobnih prekora koji su još odzvanjali u njegovim ušima i on je osećao da je pritisnut nekom ogromnom težinom. Ali je u nekoliko mahova čuo neke jauke a nije mogao da utvrdi odakle dopiru. Tek kada se našao na pustom raskršću, primetio je da je mala ciglanska stračara, koja je potpuno usamljena stajala već više godina na velikoj poljani, srušena i da gust crn dim kulja kroz sve otvore kojih je bilo tako mnogo.

Ružna, crna, izdrpana žena iziđe mu u susret i zalomi rukama.

– Nesreća, gospodine! Šta li sam zgrešila Bogu da me tako kazni! – krajnje očajanje iskrivilo je Cigankine crte.

Mihajlović priđe ljudima koji su kantama sipali vodu na kuću dok mu se u glavi komešala misao: da li je dostojna veličine Radovog Boga ovakva osveta nad jednom ženom?

Oko bedne stračare bila su tri visoka jablana, a između njih mala baštica – ako se nekoliko žbunova bez reda moglo nazvati bašticom. Mihajlovićev pogled zaustavi se tu, na jednoj gomili krpa, na kojoj primeti nečiju dugu crnu kosu. On pođe bliže, ali zastade iza stabla, jer je spazio nekog čoveka koji je očajno obilazio oko gomile krpa na kojoj je ječalo i trzalo se maleno telo trinaestogodišnje Cigančice... Bedno dete mora da je užasno trpelo, jer su mu se kroz velike modre usne otimali krici od kojih Mihajlovića podiđoše žmarci, a čovek koji se nalazio pored te žalosne postelje pruži ruke prema detetu, sakri lice u njih i zavapi: – „Dete, čuti tako ti svega na svetu, čuti preklinjem te!“ I Mihajlović nije bio načisto, da li je u mraku zbilja video sjaj suza koje su pale ispod čovekovih ruku, ili je trenutak bio tako bolan da je njihovo prisustvo bilo tu iako se one nisu prolile. Sa nekoliko krutih gestova čovek zatim preturi sve svoje džepove i kad nađe nekoliko komada novca metnu ih na vidno mesto pored deteta i pobeže. Tek kada je bio prema plamenu, Mihajlović poznade Radovu siluetu. Znači da je Rado znao i vrlo plemenito da baci svoj novac...

Mihajloviću dugo san nije dolazio te noći, jer su mu se bez prestanka nizali pred očima prizori prošlog dana oživljeni ponekom rečju, oporom ili podsmešljivo, skeptičnom ili sasvim ravnodušnom. Nije mogao da zadrži bujicu misli koje su mu navirale u glavu i već se plašio da će sutra morati otići sasvim neispavan u kancelariju.

Ali nekoliko puta, kada se on okrenuo u svojoj postelji i proizveo nekoliko čudnih zvukova kvrcavim praskama u krevetu, promakao bi pored njega po jedan dubok uzdah, poneki slab grleni glas, kao grcanje, kao parče bola koje izleti kad je trebalo biti progutano, skliznuo bi mu pored ušiju i odmah se tu u mraku rasplinuo.

Mihajlović se nije usuđivao ništa da pita jer je mogao očekivati da će čuti sasvim normalan Radov glas, te bi se na taj način opet prevario...

Ljudi su žalili sirotu Ciganku jer je bila radna i poštena, žalili su je koliko se tog osećanja moglo naći za njenu prezrenu rasu.

„Pa šta? Neka je ona po sto puta dobra i radna, ona je ipak Ciganka! Teško bi bilo meni da sa svojom decom, ne daj bože, ostanem bez krova, a Cigani su uvek pripravnici na seljakanje, gladovanje pod pocepanim čergama, potucanje po blatu, snegu i vetru – i najzad prošnju“. Tako je rezonovala većina palanačkih žena, i pored sažaljenja osećala i zadovoljstvo što je nesreća svaku od njih mimoišla.

I ove žene imale su pravo donekle. Ciganka nije mnogo primetila da joj nema njene bedne male stračare koja se pokazala tako gostoljubivom za ubistveno božije oružje. Ona je očajavala samo zato jer je videla da joj niko ne može spasti malu kćer, jedino blisko i drago lice radi kojeg se ona mučila i bila gotova da mu žrtvuje sve što bi se od nje zahtevalo. Bilo je tako očigledno da smrt ne napušta detinju sobu čekajući pogodan trenutak, pa ipak je majci nekoliko puta zastalo pitanje u grlu, jer nada, često, vrlo drsko zavodi čoveka. Ali lekareva figura bila je tako hladna i kruta, tako malo reči je izlazilo iz njegovih usta, da je Ciganka svoje pitanje redovno ostavljala za drugi put.

Jedne večeri Mihajlovića je u šetnji put doveo do male kućice davno napuštene, pune korova i paučine, u koju se sada preselila stara Ciganka sa bolesnim detetom. Prišao je. Oko kuće je bila neka gadna žuta zemlja, tako vlažna i ljigava da čovek nije bio siguran da već pri idućem koraku neće početi da tone u nju. Jedna nepravilna rupa na zidu služila je za ulaz u kuću.

Među mračnim zidovima jedva je nazreo mesto gde je dete ležalo. Bilo je umotano zavojima i od celog lica videle su se samo otečene usne i dva velika, ispupčena, crna očna kapka sa dugim trepavicama. Mihajlović se lagano naže nad detetom.

Zadah memle, tužan prizor u polumračnoj sobi, i zlokobna tišina prekinuta poneki put detinjim krkljanjem, potresli su tako Mihajlovića da se i nehotice zaklatio dok je stajao nagnut nad posteljom.

Odjednom, crni kapci su se lagano otvorili i dva ogromna tamna oka ostala su da ukočeno gledaju u čoveka pred sobom. Mihajlović se malo trgao iznenađen, jer nije mogao da veruje da najlepše ciganske oči pripadaju ovoj ranjavoj masi što je bilo telo trinaestogodišnje Cigančice. Ove oči su mu izgledale kao dve dragocenosti koje naočigled propadaju a ne mogu se spasti. I on oseti žalost, očajanje što će ih nestati, nikada se više neće moći videti, a mnogi neće ni pojma imati kakva je vrednost propala.

U tom trenutku Mihajlović je jasno osetio da nikakvo sažaljenje naspram deteta, naspram njegovih muka i naspram bolova njegove majke, nije moglo nadvladati ovaj osećaj žalosti i očaja što će propasti najlepše oči koje je on video u svom životu. U trenutku su mu proletele kroz glavu sve lepote koje su veliki slikari ostavili da im se pokoljenja dive i uvideo je da bi bilo vredno da se jedan Rafaelo rodio u ovo doba samo radi ove male Cigančice.

Tek kad su se kapci kao dve tamne zavese spustili, Mihajlović se osvesti i ispravi. Osećao se tako čudno! Prišao je da sa groba u prolazu počupa odvratni korov i bocu, a naišao u njima na dva najlepša poljska cveta. Korov će ih ugušiti jer je tako gust, boce je tako mnogo da se cvetovi ne mogu spasti! Ne mogu! Zar zbilja ne mogu? Nailazi očekivanje pod kojim se penuša bes nemoći, trzaju čestice duše, zatežu živci, kao da bi hteli protiv razuma koji je isuviše uveren u svoju nemoć.

Pa neka se kogod usudi da kaže kako drsko samovlašće ne ispunjava prostor od neba do zemlje!

Mihajlović je primećivao da Rado s dana na dan biva čudniji i da su njegove ludosti sve češće. Očajavao je jer nije mogao da nađe načina da mu pomogne. Na sve savete Rado se ironično smejavao ili čak ljutio.

Jednoga dana došao je u stan, uneo se u lice Mihajloviću i iskolačio na njega zakrvavljene oči:

– Ne usuđujte se više da me posmatrate dok lumpujem! Ubiću vas! Ne mogu da vas vidim... odvratno mi je to vaše izbrijano lice i ozbiljan pogled. Mrzim vas...

– Vi nemate za to razloga, Rado. Bolje biste učinili da potražite lekara...

– Mislite da nemam razloga?! Mrzim vas jer ste uredan čovek, jer redovno odlazite u kancelariju, jer ste vredni, jer nikada ne lumpujete; vašu urednost mrzim, odvratna mi je, razumete li?

– Vi ste potpuno abnormalan čovek, Rado!

– Pa neka sam abnormalan! I jesam! Ali kao vi nikada ne bih hteo biti! Ja znam, osećam da srljam u propast, ali me to ne smeta da sve brže ispijam čašu svoga života. Kako ste glupi vi normalni ljudi! Ta na ovom svetu pravi život znaju samo ovakvi kao ja. Ja ću sručiti zrno iz ovog revolvera sebi u glavu onog trenutka kada mi vi budete kazali: „Rado, pri noćasnoj mesečini upoznao sam opojnu čar zvukova sa violine njenog oca!...“ Zar zbilja niste uvideli da je on Cigančetov otac? Ah, sličnost je u očima ogromna! Jednom sam mu kazao: „Stari, jesi li video oči onog Cigančeta na samrti? Jesi? Sećaj se njih i sviraj mi ‘Da su meni oči tvoje’... A on, znate šta je radio? Presavio se tako preko pola, spustio glavu na violinu i zajecao kao dete. Tada mi je rekao da mu je to kći i da će umreti. Žena ga ne pušta detetu jer se ranije nije o ženi starao... a ja mislim da je ona ljubomorna jer... i ja bih bio ljubomorani. A dete je tako lepo pevalo i igralo... Sećate li se? Unapred sam znao da ću dočekati zoru u kafani kad bih izdaleka čuo praporce sa njenih dahira. Kada bih znao da je neko kriv za njenu smrt smesta bih ga ubio... ovako... Dajte mi novaca... večeras moram opet videti starca. Iste oči, razumete li, one iste sa ispupčenim tamnim kopcima. Šta mari, nateraću ga, mora mi svirati! Isprepletaću mu žice novcem. Sviraće.

Rado je izleteo kao vihor, kao da ga je novac u džepu pekao.

Kada su Cigančicu uz sitan zvuk zvona nosili na groblje, Rado je ležao u groznici i isprekidano buncao: „Šta me se tiče... ni meni nije lakše no tebi... da su... ah, da su... Sviraj!“

Lekar je zavrteo glavom i rekao:

– Neverovatno dokle je taj dečko sebe doterao! – A kada je Mihajlović izrazio bojazan da je Rado još i zaljubljen on ga pogleda:

– Jeste li čitali o skupljaču orhideja koji se ubio kad su mu najlepši cvet ukrali? A Rado je već počeo da se gubi kad mu je ova strast došla.

Dva dana se Mihajlović nije odmicao od Radove postelje, jer je osećao silnu žalost za svojim mladim prijateljem. A bilo mu je tako neprijatno kad bi Rado otvorio oči i video ga pored sebe.

– Šta me čuvate? Ne bojte se, neću ja pobeći! A i ako pobegnem, to ću samo od vas i vaše dosadne brižljivosti. Što mi dosađujete? Hoću da sam sam! Razumete!

U ovim trenucima Rado se jako uzrujavao i šibao Mihajlovića razdraženim pogledima.

Mihajlović se nevešto pravdao. Ostavljao je brzo iz ruke čašu sa limunadom, prilazio stolu i preturao tobož po svojim knjigama.

– Ne čuvam ja vas, čoveče! Imam posla pa sam svratio kući. Kako možete misliti da želim da vam dosađujem! Umirite se!

Jedne večeri Rado je naglo podigao glavu sa jastuka. U sobi nije bilo nikoga, a svež povetarac je ulazio kroz prozor i mrsio prve blede mesečeve zrake.

Ko ga je vezao za ovu glupu postelju? Zar on mora tu da leži? Ljutio se na samog sebe što je dozvolio da tako dugo bude zaptvorenik. Brzo skoči sa postelje, ali u istom trenutku sa hukom ga zapljusnuše neki talasi u glavu i on samo još stiže da se uhvati obema rukama za naslon od kreveta. Čekao je neko vreme da mu se razbistri u glavi i trudio se da se seti neke misli koja mu se javila pre jednog trenutka. Naprezao se da joj makar oblik zahvati iz rojeva koji su mu se kovitali u svesti, i kada je već osećao da će je uhvatiti, imao je pred sobom neku sasvim stotu, te se opet vraćao

natrag. U magli su se pojavila dva svetla crna oka, zaprepašće-
no se širila, ulazila u zid, tu se pretvarala u neka zelena i crvena
zrnca osvetljena po ivici, i letela kroz sobu dok ih je Rado jurio
pogledom. Opet se, zatim, vraćao na prvi zid, odakle su se opet
odvajala obojena zrnca i letela istim putem. Koliko li je to trajalo?

Sad su opet pogledi velikih crnih očiju izbijali iz polumrač-
nog ugla sobe, bili prvo molećivi, pa očajni i najzad ukočeni uža-
som. Rado zalomi rukama. Zar to nisu jauci što mu udaraju po
bubnim opnama?

– Dete, ćuti tako ti boga...

Mahnito je pojurio kafani.

– Neka me razgali malo – mislio je – poludeću!

Stari Ciganin je gonio tugu rakijom. Ona je unosila neku slat-
ku utehu u njegove bolove, odvlačila ga je nekud i činila njegov
pogled besvesnim i bezizraznim. On ranije nije poznavao rodi-
teljske osećaje... a njegova žena, oh prokleta, zašto ga nije pustila
da sad okaje svoje ranije pogreške prema kćerčici...

– Stara ludo, gde ti je ćemane? Šta si zinuo u tu čašu? Ne boj
se, neće ti ona pružiti više utehe. Sviraj! Čuješ li, sviraj!

Ciganin je blenuo u bledog razbarušenog mladića pred sobom.

– Nemoj, gospodine, očiju ti! Pre ću umreti nego što ću uzeti
ćemane u ruke! Znaš, ćerka mi je...

– Šta se mene tiče, nije tebi gore nego meni! Sviraj! Gde ti je
ćemane, gde ti je društvo? Zar ne čuješ kad zapovedam? – Rado
je besno lupao nogom i promuklo rikao. – Na! Zar ti nije dosta?
Još? Na, eto ti na! – vadio je i bacao novac na sto pred starca.

Začas se skupiše Cigani koji su bili rastureni po kafani. Gur-
nuše silom violinu starcu u ruke.

– Ludače, ništa ti neće biti...

– Onu moju! – naređivao je Rado.

– Gospodine... očiju ti!... – branio se još uvek starac.

Radu je probijala neka nenasna vatra i postajao je sve
nervozniji.

– Šta je, starče! Hoću li te čuti već jednom? Seti se očiju onog Cigančeta na samrtni pa mi završaj onu moju...

Ciganin klonu pri opominjanju na njegovu kćer.

– Preklinjem te, gospodine, nemoj...

– Divne oči je imalo to Ciganče... ogromne... crne izrazite... Imale su sličnosti sa tvojima. Seti se, stari! Misli na njih i sviraj mi onu moju: „Da su meni oči tvoje“ – Rado je svirepo nastavljao svoje mučenje. – Budalo, ti se nećkaš? Zar sam ti malo novaca dao? Ti mi večeras moraš svirati ma i mrtav! – u Radu se bespenušao. On se unese u lice Ciganinu, dobaci mu jedan strašan pogled i steže pesnice.

Starac jeknu a za njim njegova violina.

Da su meni oči tvoje

Zvezdama bi prkosio...

Rado namah oseti silne kovitlačine u glavi. Prvi zvuci kao da mu podsekoše noge. Njemu je telo oslonjeno na dva vita pruta koji se viju pri svakom pokretu i on ne može dalje. Šta to leprša pred očima? Opet? Zar opet? Beonjače su tako ogromne i jasno bele! Oh, ove će oči iskočiti iz duplja! Lakše, dete, lakše! Što gledaš tako strašno? Ta ja ti ne mogu pomoći. Čuti, ne muči me... Zar pogled može tako da leprša?... Oh to je ipak novčanica na gudaču! Sviraj!

Sinje b' more prebrodio...

Da, more, sve... Odakle se to čuju praporci sa daira? Ne, to nisu daira... Zar zvono na crkvi tako sitno zvoni? Meni?... Pa ja neću još tamo! Lakše, dete, lakše... lakše... Šta ćeš?... Šta tražiš u mome džepu? Nemam ništa, sve sam dao tvome ocu... Šta će ti to crno gvožđe... Hladno je... Pa šta se to iz njega čuje? Ne, to tvoj otac svira... Da su meni... Tu se pritisne i čuje se zvuk... Ne boj se... Zvuk. Eto ga! Gle, prašina u mozgu,... Zar i to može da bude?... Ko živi kao ja...

– Gospodine, oh gospodine, nemoj očiju ti! – zacvile starac nad okrvavljenom Radovom glavom.

– Šta bi!...

– Zar ne vidiš?... Umire!...

– Sviraj... zašto sam ti dao novac – zakrklja Rado u trenutku svesti. Zatim mu glavu ispuni strahovito zujanje kroz koje mu se učinilo da čuje neki poznat glas:

– Rado, zašto Rado?...

– Mihajloviću!... – nežno zatreperi Radov glas.

– Zašto, Rado?...

Rado je i sad učinio po svome načinu: sačekao je da dođe lekar, i u istom trenutku zakopao nogama, ispružio se i ostavio telo sa jednim bolnim i podsmešljivim izrazom na licu.

– Kao što sam predviđao – izusti lekar – u trenutku besvesnosti, izvukao revolver iz džepa i pucao...

– I nikakvo objašnjenje?...

– Našto? Nenormalan...

Mihajlović zaroni pogled u Ciganinove oči:

– Ti si mu svirao?...

Kad starac kroz jecanje klimnu glavom, Mihajlović razume sve.

(*Misao*, god. 19, br. 5–6, novembar 1925, str. 1390–1400.)